

ПРИНЦИПИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЦІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена вивченню поглядів В. О. Сухомлинського на проблему самоосвіти вчителя. Дається визначення поняття, формулюється мета, розкриваються основні принципи самоосвітньої діяльності вчителя.

Ключові слова: самоосвіта, вчитель, самоосвітня діяльність, педагогічна спадщина, В. О. Сухомлинський.

Проблема самоосвіти вчителя завжди була і є актуальною та затребуваною. Особливо гостро вона постає сьогодні, адже удосконалення рівня професійної компетентності вчителя шляхом самоосвітньої діяльності є одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної освіти в Україні. Водночас закономірним є посилення інтересу науковців та практиків до ідей, поглядів педагогів, чия спадщина стала складовою національної педагогіки. Особливе місце серед надбань світового педагогічного досвіду посідає теоретичний і практичний доробок Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970). Він вирізняється багатогранністю, яскраво вираженим новаторським характером і найповніше відповідає вимогам сучасності, збагачує педагогічну науку новими фактами й теоретичними положеннями, дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток.

Творча спадщина видатного педагога завжди була предметом дослідження провідних науковців та вчителів-практиків. Значний вклад у вивчення педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського внесли вітчизняні вчені І. Д. Бех, А. М. Богуш, М. В. Богуславський, А. М. Борисовський, М. С. Вашуленко, Г. Н. Волков, В. Г. Кузь, М. І. Мухін, В. Г. Риндак, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, В. Л. Федяєва та ін.

Погляди В. О. Сухомлинського на особистість учителя висвітлили у своїх дисертаційних роботах К. А. Юр'єва "Естетична культура вчителя у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського" (1993), С. В. Білецька "Взаємовідносини учителя і учнів в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського" (1994), А. М. Луцок "Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В. О. Сухомлинського" (1996) та ін. Деякі аспекти самоосвітньої діяльності вчителя в педагогічній спадщині видатного педагога-гуманіста були в полі зору М. Я. Антонця, В. Г. Бутенка, В. А. Василенко, Н. А. Василенко, А. Я. Розенберга, Л. М. Сіднева, М. І. Сметанського та ін.

Однак згадані дослідники, розкриваючи багатогранність педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, не розглядали проблему самоосвітньої діяльності вчителя як окремо наукову, зокрема, принципи самоосвітньої діяльності вчителя в педагогіці Василя Олександровича ще не були предметом спеціального історико-педагогічного дослідження. Отже, мета написання статті полягає у вивченні та узагальненні поглядів видатного педагога на цю проблему.

Сучасна педагогічна наука визначає самоосвіту як цілеспрямоване добровільне удосконалення особистості у сфері науки і культури за допомогою самостійної та науково-дослідницької діяльності, що дає змогу трактувати самоосвіту як вид пізнавальної діяльності, котра характеризується активністю, самостійністю, добровільністю та спрямованістю на вдосконалення розумових здібностей, формування культури розумової праці [2]. У ракурсі досліджуваної проблеми особливої уваги заслуговують саме результати наукового пошуку В. О. Сухомлинського. Видатний педагог створив школу-комплекс, школу-родину, школу-лабораторію, школу радості та виховання справжньої всебічно розвиненої особистості, школу співдружності поколінь [1, с. 48].

У Павлівській середній школі Василь Сухомлинський протягом 1948-1970 рр. реалізував свої теоретичні погляди на навчання та виховання учнів, вироблені на основі власних наукових надбань і вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду. Головними ідеями педагогіки В. О. Сухомлинського є: любов до дитини; розвиток творчих здібностей кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб; культ природи; формування у дітей "культури бажань" і "культури праці"; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання, а саме: повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання; звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості; розвиток ідеї "радості пізнання"; демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі [3]. У працях видатного педагога розкривається ідеальна модель учителя високого рівня педагогічної культури з властивими йому гуманізмом, духовністю, громадянськістю, інтелектом, творчим підходом до справи, здатністю до самовдосконалення.

Погляди видатного педагога на проблему самоосвіти вчителя формувалися на основі глибокого вивчення філософської, психологічної літератури, теоретичної спадщини й досвіду видатних педагогів і

просвітителів минулого. Глибоке вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського свідчить, що основною метою самоосвітньої діяльності він вважав підвищення ідейно-теоретичного рівня вчителя; поглиблення знань у галузі профільних предметів; оволодіння досягненнями педагогічної науки і практики, психології та конкретної методики; підвищення загальної культури вчителя, тобто озброєння педагога всебічними знаннями для поліпшення його творчої професійної діяльності.

Василь Олександрович розглядав самоосвітню діяльність учителя як різновид професійної діяльності, що має спиратися на певні науково-педагогічні принципи, які дають змогу педагогу чітко спланувати та проводити свою роботу. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що у процесі самоосвітньої діяльності вчитель дотримується таких принципів: принцип орієнтації на професійне самовдосконалення, принцип органічної єдності професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи, принцип цілеспрямованості професійного самовдосконалення. Крім цих принципів, В. О. Сухомлинський застосовував принципи систематичності, послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою.

Принцип орієнтації на професійне самовдосконалення, на думку Василя Олександровича, має ґрунтуватися на розширенні вчителем кола своїх пізнавальних завдань, використанні додаткового теоретичного і практичного матеріалу, а це залежить від актуальних для особистості наукових та професійних інтересів, попередньої підготовки, вміння працювати самостійно тощо. Виданий педагог був глибоко переконаний, що використання цього принципу вчителем у процесі самоосвітньої діяльності допоможе йому стати справжнім майстром своєї справи.

Вчителя-майстра В. О. Сухомлинський розглядав як цілісну особистість, котра перебуває в гармонії з духовною культурою, має потужну теоретичну базу для реалізації педагогічної діяльності в школі, добре знає й усвідомлює власні можливості, реалізує їх на користь собі та суспільству, прагне до саморозвитку, самовдосконалення, розуміє сенс життя, щастя, краси, любові, гуманно ставиться до своїх рідних, близьких, оточуючих людей. Принцип орієнтації на професійний саморозвиток спонукає вчителя до формування високого рівня власної соціально-психологічної компетенції та професіоналізму, гуманістичної спрямованості, професійно необхідних знань, педагогічних здібностей, високого рівня відповідальності за особистісну і професійну досконалість.

Аналіз ідей В. О. Сухомлинського свідчить про те, що професійне самовдосконалення вчителя педагог-новатор розглядав у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у педагога знань, формування вмінь і навичок для досягнення бажаного рівня професійної компетенції. Головна мета самовиховання – досягнення згоди із самим собою, знаходження сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному житті.

Саме такий підхід дав змогу виокремити наступний принцип самоосвітньої діяльності вчителя – принцип органічної єдності професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи. Суть його полягає в умінні вчителя будувати і проектувати зміст власної навчально-виховної роботи, добирати необхідні форми й методи її організації. Водночас він вимагає від педагога вміння переорієнтовувати цілі і зміст самоосвітнього навчання та виховання на конкретні педагогічні завдання; враховувати власні професійні потреби й інтереси, можливості, педагогічний досвід та інше; визначати основні та другорядні завдання на кожному етапі педагогічного процесу; добирати види діяльності, підпорядковані визначеним завданням; планувати систему діяльності; стимулювати особисту активність.

Василь Олександрович вважав, що єдність професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи має орієнтуватися не на регламентацію діяльності педагога та жорстку опіку й диктат, а на стимулювання до професійного самовдосконалення, формування потреби в ньому, оволодіння засобами взаємодії та всебічне стимулювання активності й самостійності.

Проведене дослідження дає можливість виокремити низку завдань, котрі видатний педагог ставив перед собою як директор школи для стимулювання професійного самовдосконалення вчителя. Це, зокрема, такі: застосування внутрішніх і зовнішніх стимулів у визнанні професійного самовдосконалення вчителів; переорієнтація методичної роботи школи на стимулювання професійного саморозвитку вчителів; надання практичної допомоги вчителям у реалізації ними творчих і новаторських підходів до організації педагогічного процесу; впровадження інноваційних на той час форм та методів самоосвітньої діяльності з метою залучення вчителів до науково-дослідної роботи в школі.

Наступний принцип самоосвітньої діяльності вчителя – принцип цілеспрямованості професійного самовдосконалення. Він передбачає орієнтацію вчителя на чітко представлений у свідомості кінцевий результат самоосвітньої діяльності. Оскільки ця діяльність орієнтується на професійне самовдосконалення вчителя, її кінцевим результатом може стати досягнення таких цілей, як формування комплексу провідних якостей особистості, необхідних для самоусвідомлення, самореалізації, самоствердження й самоактуалізації; формування професійних якостей особистості, необхідних для педагогічної діяльності вчителів.

В. О. Сухомлинський відстоював думку про те, що набуття професійної та особистісної досконалості триває протягом усієї педагогічної діяльності, а іноді й усього життя вчителя. Мова йде про орієнтацію на "освіту впродовж життя", на професійно-особистісне самовдосконалення, де вчитель спроможний бути суб'єктом організації власної повноцінної життєдіяльності. Видатний педагог наголошував, що

самовдосконалення педагогів – це органічна складова безперервної педагогічної освіти, безперервного процесу, який діалектично розвивається. Відповідно і його мета, й уявлення щодо ідеалу теж постійно змінюються, а вимоги до нього постійно зростають. Отже, лише за умови збереження позитивної мотивації та цілеспрямованого стимулювання професійного самовдосконалення безпосередньо на робочому місці – у самій школі – можливе підвищення педагогічної майстерності вчителя; пробудження потреби в самоактуалізації, самоствердженні та життєтворчості; виникнення бажання самостійно творити свою особистість.

Принцип систематичності, за В. О. Сухомлинським, полягає насамперед у тому, що вчитель здобуває знання за певною системою: добір матеріалу для самостійного вивчення, визначення його обсягу, планування роботи тощо. У своїй професійній діяльності педагог повинен реалізувати систему наукових знань і практичних умінь, які він має відновлювати та удосконалювати в процесі самоосвітньої діяльності. Системою В. О. Сухомлинський називав такий порядок роботи вчителя, коли її головні ланки та етапи перебувають у тісному зв'язку та обумовленості; такий порядок, при якому педагог бачить не тільки те, що робитиме завтра, а й те, що робитиме протягом цілого навчального року чи кількох років [5, с. 2].

Василь Олександрович зазначав, що вчитель, оцінюючи рівень власних знань і умінь, має так організувати професійну діяльність, щоб знаходити час для систематичного самовдосконалення. Плануючи самостійне вивчення конкретної наукової проблеми, педагог повинен враховувати різні її аспекти: методологічний, ідейно-політичний, науковий, психолого-педагогічний та методичний. "Всебічне вивчення проблемних питань навчально-виховної роботи сприяє підвищенню рівня педагогічної майстерності, а звідси – і поліпшенню якості знань учнів", – наголошував В. О. Сухомлинський [6, с. 9].

Систематично організоване заняття самоосвітою дасть змогу вчителю розв'язати низку складних завдань, пов'язаних із професійною діяльністю, а саме: удосконалити теоретичні знання, набуті професійних умінь учителя-вихователя; оволодіти новими формами, методами, прийомами навчання та виховання дітей; вивчити та впровадити у практику провідний педагогічний досвід, новітні досягнення педагогічної, психологічної та методичної науки тощо.

Професійне самовдосконалення дає бажані результати, коли має цілеспрямований, послідовний, а не стихійно епізодичний характер; коли вчитель ґрунтовно вивчає реалізований ним навчальний процес, досліджує його, визначає сильні і слабкі сторони, концентрує увагу на причинах останніх, пов'язуючи їх з прогалинами у власній педагогічній діяльності. Отже, важливим принципом розвитку самоосвітньої діяльності педагога, на думку В. О. Сухомлинського, має бути принцип послідовності. Саме він дає можливість учителю не порушувати логічних зв'язків між тим, що вже знає, і тим, що глибоко вивчатиме.

Аналіз педагогічної спадщини педагога-новатора дає підставу стверджувати, що логічним розвитком принципів послідовності й систематичності самоосвіти вчителя є принцип наступності. У своїй творчій діяльності щодо самоосвіти вчителя В. О. Сухомлинський дійшов висновку, що саме врахування принципу наступності у процесі викладання спонукає педагога вивчати не один, а кілька основних розділів курсу. Так, учитель історії стикається з вивченням стародавнього світу, історії середніх віків, нової, новітньої, вітчизняної історії; учитель-біології – з вивченням ботаніки, зоології, анатомії та фізіології людини, загальної біології; вчитель математики – з вивченням алгебри, геометрії, тригонометрії тощо.

Видатний педагог наголошував, що вчитель-предметник має бути обізнаний із сучасним станом науки, основ якої він навчає підростаюче покоління. Вивчення спеціальної літератури, систематичне читання науково-методичних журналів, участь у роботі наукових семінарів – усе це, на думку вченого, повинно сприяти розширенню наукового світогляду вчителя.

Наступність в опрацюванні матеріалу, як стверджував В. О. Сухомлинський, полягає в тому, що вибір кожного предмета зумовлений попередньою роботою вчителя над відповідним курсом, тобто у процесі опрацювання кожного наступного курсу він спирається на засвоєне раніше. Адже те, наскільки послідовно вчитель оволодіває теорією, використовує набуті знання, впливає на його професійне зростання та сприяє підвищенню якості уроку [4, с. 15].

Важливим педагогічним принципом, що визначає кінцеву мету самоосвітньої діяльності вчителя, В. О. Сухомлинський вважав принцип зв'язку набутих знань з практикою. Цей принцип насамперед полягає в тому, що всі наявні у вчителя знання й ті, яких він набуває, повинні у відповідних формах використовуватися в його практичній діяльності. Причому успішність відтворення педагогом знань залежить від того, наскільки активно й цілеспрямовано він працює над собою. "Учитель готується до хорошого уроку все життя... щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителю треба увібрати море світла...", – писав Василь Олександрович [7, с. 465].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ми розглянули лише принципи самоосвітньої діяльності вчителя у педагогіці Василя Олександровича Сухомлинського. Проте це дозволяє нам зробити висновок про важливість і необхідність використання здобутків безцінного науково-практичного доробку видатного педагога, який і досі залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної педагогічної думки.

Використані джерела

1. Сараєва О. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського у науковому доробку вітчизняних учених : дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 01 / О. В. Сараєва ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2007. – 245 с.

2. Сидорчук Н. Г. Категорійний аналіз поняття "самоосвітня діяльність майбутнього вчителя" / Н. Г. Сидорчук // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту . – 1999. – С. 59–62.
3. Сухомлинська О. В. Біографія В. Сухомлинського в світлі наукового аналізу / О. В. Сухомлинська // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С. 33–36.
4. Сухомлинский В. О. Изучение, обобщение и распространение опыта учителей в средней школе (Из опыта работы Павлышской средней школы) / В. О. Сухомлинский // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5097, оп. 1, спр. 286, 57 арк.
5. Сухомлинский В. О. К вопросу о системе работы учителя / В. О. Сухомлинский // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5097, оп. 1, спр. 16, 17 арк.
6. Сухомлинский В. О. Организация изучения, распространения передового опыта учителей (Опыт работы Павлышской средней школы) / В. О. Сухомлинский // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5097, оп. 1, спр. 287, 14 арк.
7. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 393–626.

Гергуль С. Н.

ПРИНЦИПЫ САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИКЕ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Статья посвящена изучению взглядов В. А. Сухомлинского на проблему самообразования учителя. Дается определение понятия, формулируется цель, раскрываются основные принципы самообразовательной деятельности учителя.

Ключевые слова: самообразование, учитель, самообразовательная деятельность, педагогическое наследие, В. А. Сухомлинский.

Gergul S. M.

THE PRINCIPLES OF TEACHER'S SELF-EDUCATION IN THE PEDAGOGY BY V.O. SUKHOMLINSKY

The article deals with the analysis of V. O. Sukhomlynskyi's views on the problem of teacher self-education. The definition of the notion and the purpose are given, revealed are the foundations and principles of teacher's self-education.

Key words: self-education, teacher, self-education, pedagogical heritage, V. O. Sukhomlinsky.

Стаття надійшла до редакції 08.08.14